

# Питання шевченкознавства

Володимир Мовчанюк

УДК 94(477):130-31 Шевч.+510.642 Кост.

## ШЕВЧЕНКОВА ІДЕЯ УКРАЇНИ

### І “КНИГИ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ” М. КОСТОМАРОВА

У статті розглянуто головний твір Кирило-Мефодіївського братства “Книги буття українського народу” – відображення української духовної ситуації середини 1840-х років, квінтесенція української думки, наснаженої візією національного відродження. “Книги буття” – програмний маніфест Кирило-Мефодіївського братства, написаний М. Костомаровим під кінець 1846 р. На його ідеології відбилися дискусії у вузькому колі братчиків (Гулак, Білозерський, Шевченко), їх листування (зокрема, листи Куліша до Костомарова), а найбільше – літературні твори Шевченка і Куліша.

*Ключові слова:* Кирило-Мефодіївське братство, “Книги буття українського народу”, “Книги народу і паломництва польського”, літературний вплив, непряма полеміка, українське літературне відродження, слов’янство, слов’янська ідея, християнство, національна ідея, духовна атмосфера, українська інтелектуальна еліта, логіка образу України.

*Volodymyr Movchanyuk. Shevchenko's Idea of Ukraine and “Books of Genesis of the Ukrainian People” by M. Kostomarov*

The paper focuses on “Books of Genesis of the Ukrainian People”, the main document of Cyril and Methodius Brotherhood. It reflects Ukrainian spiritual climate of the mid-1840s being a quintessence of the Ukrainian thought, inspired by the vision of the national revival. “Books of Genesis...” was written in 1846 by M. Kostomarov. Some private discussions (Hulak, Bilozerskyi, Shevchenko), letters (those by Kulish to Kostomarov in particular) and especially works by Shevchenko and Kulish affected the ideas of the manifesto.

*Key words:* Cyril and Methodius Brotherhood, “Books of Genesis of the Ukrainian People”, “Books of the Polish Nation and Polish Pilgrimage”, literary influence, indirect polemics, Ukrainian literary revival, spiritual climate, Ukrainian intellectuals, Slavic idea, Christianity, national idea, image of Ukraine.

Вивчення духовних і суспільно-ідеологічних джерел Кирило-Мефодіївського братства як культурно-політичного руху, зокрема проблематики “Шевченко і кирило-мефодіївці”, перебувало в полі зору дослідників, починаючи від публікації П. Зайцевим “Книг буття українського народу” в журналі “Наше минуле” (1918, №1). Про вплив поезії Шевченка на ідеологію Братства і її відображення у “Книгах буття” писали вже на початку 1920-х років. Зважаючи на велику кількість статей і монографій, присвячених цій темі, розглянемо чи назвемо лише найпомітніші. Започаткували дослідження зазначеної проблематики М. Возняк і М. Марковський. У монографії “Кирило-Методіївське братство” (Львів, 1921) М. Возняк, спираючись на спогади П. Куліша в “Історичному оповіданні”, писав про визначальний вплив Шевченка на формування ідеологічних засад Братства: “Можна з великою правдоподібністю говорити, що відносини до Московщини й Польщі укладалися в гуртку головно під впливом Шевченка” [1, 63]. Цей вплив дослідник підтверджував і спостереженнями над текстом “Книг буття”, де бачив відображення Шевченкових ідей та образів із поем “Сон” (“У всякого своя доля...”), “Єретик”, послання “І мертвим, і живим...”. Значно ширшу низку творів, вплив яких прочитується в праці Костомарова, подано в статті М. Марковського “Шевченко в Кирило-Методіївському братстві” (1924). Із Шевченковою поемою “Гайдамаки” автор пов’язує “ідеї всеслов’янського

братерства”, зокрема “любязне відношення до поляків, як до своїх братів, не зважаючи на те, що поляки робили багато кривд українцям” [2, 52]. Обґрунтованими були й такі порівняльного характеру спостереження: “кривди Україні од Москви”, про які “Шевченко з великою силою співав уже в “Розритій могилі” [2, 53]; “ідеї про рівність” у “Книгах” і Шевченкові “Усі на сім світі – / І царята, і старчата – / Адамові діти” з поеми “Сон” [2, 53]; схарактеризовані у “Книгах” за цією ж поемою цар Петро I і цариця Катерина II, яка dokonala Україну, “докonala козацтво і волю” [2, 54]; ідеалізований образ українського козацтва як носія ідеї рівності й свободи, оборонця християнської віри у “Книгах” і поемах “Іван Підкова”, “Тарасова ніч” [2, 54-55]; образ головного католицького ченця в поемі “Єретик” і в “Книгах”; образи філософів, що не визнавали Бога й казали: “Нема ні пекла, ані Раю, немає й Бога, тільки я!” (“І мертвим, і живим...”), – і філософи із “Книг”, які “почали кричати, що то кепство вірувати в сина божого, що немає ні пекла, ні раю, і щоб усі поклонялися егоїзмові або інтересові” [2, 56]. Як шевченківські М. Марковський трактує й головні ідеї “Книг” – християнську та “ідею про самостійність України в великій федерації інших слов’янських народів...” [2, 55]. Утім пізніші дослідники не поділяли загального висновку М. Марковського, “що трохи не всі ідеї, які знаходяться в “Книгах битія”, зустрічаються і в творах Шевченка. Через те, що деякі з цих ідей висловлені Шевченком уже в ранніх його творах, і сливе тими самими словами, що і в “Книгах”, ми і вважаємо їх за власні сталі думки самого Шевченка, а не Костомарова, автора “Книг”. Костомаров просто записав думки Шевченкові і мало не дословно” [2, 56]. Про вагомий революціонізуючий вплив Шевченка на Братство, частково повторюючи й розширюючи цю тезу новими спостереженнями, але без наполягання на його авторстві “Книг буття” писали й пізніші дослідники: Д. Багалій (Т. Г. Шевченко і кириломефодіївці. – Харків, 1925), А. Бортніков (Шевченко і організація Кирило-Мефодіївського товариства // Наук. записки Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Зб. філол. ф-ту. – №1. – Київ, 1939), І. Пільгук (“Кирило-Мефодіївське братство” і літературний процес 40–60-х років // Вітчизна. – 1946. – №1), П. Зайончковський (Кирилло-Мефодиевское общество (1846-1847). – Москва, 1959), Г. Сергієнко (Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. – Київ, 1983), І. Дзюба (“У всякого своя доля” (Епізод із стосунків Шевченка зі слов’янофілами). – Київ, 1989; Тарас Шевченко. Життя і творчість. – Київ, 2008). Цю проблематику досліджували й відомі вчені української діаспори – Л. Білецький, В. Міяковський та ін. У праці Л. Білецького “Книги Битія українського народу як декларація прав української нації” (Наук. зб. УВУ в Празі. – Т. 3. – 1942) йшлося і про вплив Шевченка на “Книги буття” Костомарова. В. Міяковський, автор низки праць, присвячених кирило-мефодіївцям, 1947 року в німецькому Аугсбурзі опублікував текст “Книг битія українського народу” М. Костомарова з варіантами й післямовою, згодом надрукував статті “Шевченко і Костомаров” (Шевченко. Річник VII. – Нью-Йорк, 1958), “Шевченко в Братстві святого Кирила і Мефодія”, англійською мовою в ювілейному збірнику “Taras Ševčenko. 1814–1861: A Symposium” (Гаага, 1962). У першій дослідник, зокрема, заперечив думку М. Марковського про те, що Шевченко був “ідейним автором” “Книг буття”: “Значення Шевченка <...> не може виходити поза той великий революційний вплив, який він мав на всіх членів Братства, в тому числі й на Костомарова” [3, 311]. Про унікальний феномен Кирило-Мефодіївського Братства й особливе значення для братчиків поезії Шевченка писали й польські вчені Ю. Голомбек (Братство Кирила і Мефодія в Києві. – Варшава, 1935), М. Якубець (Кирило-Мефодіївське Братство // Zycie Slowianskie. – 1947. – №12), С. Козак (Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство. – Варшава, 1990, польсь.; Івано-Франківськ, 2004, укр.). С. Козак особливо наголошував на значенні для

братчиків “бунтівної позиції” Шевченка: “Творчість поета підсувала київським змовникам модель борця за волю, вона була для них найвищим втіленням правди, якій хотіли служити, зрештою, в якій знаходили символи, потрібні для надання повного ідеологічного і морального сенсу власній діяльності, а також утвореному Братству, його програмі і платформі дій” [4, 95]. До монографії С. Козака повернемося ще не раз. Із новіших публікацій, присвячених цій темі, звертає на себе увагу полемічна стаття історика В. Яременка “Дурний свій розум проклинаю...”. Укотре про участь Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві за історіософським виміром: долання стереотипів” (Сучасність. – 2001. – №3), у якій автор ставить під сумнів уже усталену думку про те, що Шевченко поділяв засадничі ідеї документів Братства. Утім критичне, як можна припускати, поетове ставлення до ідеї слов’янської федерації (у баченні М. Костомарова на час їхнього знайомства) не варто переносити й на пізніше вироблену виразно україноцентричну, на нашу думку, ідеологію “Книг буття українського народу”, на котрій уже позначилися й твори рукописної збірки “Три літа”. Обмежений формат статті не дає можливості детальніше коментувати спостереження й висновки згаданих і не згаданих тут авторів щодо питання про вплив Шевченка на Братство загалом і на ідейний зміст “Книг буття”.

Проблему “Шевченко і Кирило-Мефодіївське Братство” маємо намір розглянути в значно ширшій площині – у контексті вагомих духовних і суспільно-психологічних зрушень, що виникли під впливом українського літературного відродження, а також в аспекті часто порушуваної проблеми зв’язку “Книг буття українського народу” М. Костомарова і “Книг народу і польського паломництва” А. Міцкевича.

Нова українська література розвивалася в річищі романтизму і властивої для нього активізації процесів національного самопізнання народів, серед них також слов’янських, що переважно, як і українці, були бездержавними. Патріотична за своєю суттю ідея слов’янської федерації, обриси якої, хай і не досить виразно, окреслились у головних документах Братства, зокрема в “Книгах буття”, передусім була відображенням усвідомленої потреби українського культурного і політичного самозбереження. Найвиразніші ознаки національного відродження тоді, у середині 1840-х років, виявляла саме література, репрезентована вже досить численними авторами – І. Котляревським, Г. Квіткую-Основ’яненком, Л. Боровиковським, Є. Гребінкою, А. Могилою, В. Забілою, М. Петренком, П. Кулішем, геніальним Т. Шевченком. До них належав і М. Костомаров, письменник, історик, дослідник фольклору, майбутній автор “Книг буття українського народу”. Цей видатний, самобутній витвір української філософсько-політичної думки, який традиційно розглядають у контексті романтичної ідеї слов’янського відродження, органічно вписується в український літературний процес того часу. Власне, з цього погляду розглядатимемо його в нашій розвідці.

Зважаючи на те, що “Книги буття українського народу” М. Костомарова і “Книги народу і польського паломництва” А. Міцкевича дуже близькі за жанрово-стильовими параметрами, історіософським змістом та пропагандистськими завданнями, перед дослідниками не раз виникало питання про зв’язок між цими творами, точніше – про вплив виданої в Парижі ще 1832 р. праці польського поета на українського автора. Вказав на цей зв’язок ще П. Зайцев у своїй супровідній статті до публікації “Книг буття”, зазначивши: зі “зроблених порівнянь видно, що автор “Закону” був під великим впливом Мицкевича, що він взяв від його літературну форму і схему розвинення думок, пристосував її до своєї ідеології визвольного панславізму і цілком оригінально освітлив багато історичних моментів, в розумінні яких він з Мицкевичем розходиться, і що тільки окремі місця “Закону” суть або перефразом, або незначною

переробкою “Книг народа польського”. Все-ж, що торкається історії України – цілком належить йому і прямо перечить розумінню деяких історичних фактів у Мицкевича” [5, 27–28]. Про схожі запозичення писав і М. Возняк, наголошуючи не тільки на оригінальності “Книг буття”, а й на певній ідеологічній протизв’язі до Мицкевича: “Одначе на запозиченій схемі дав нам зовсім оригінальний твір, де вивів свою ідеологію визвольного панславізму, визначаючи в цій визвольному змаганні окрему почесну месіаністичну роллю України. Під таким кутом дивиться автор і на всю історію України, про яку нема й згадки в Мицкевичевих “Книгах польського народу” [1, 108]. У порівняльному аспекті цей спектр збігів, відмінностей і навіть протиставлень розглянуто на міжнародних наукових симпозиумах, у праці Ю. Голомбака “Книги народу польського” А. Мицкевича і “Книги биття українського народу” М. Костомарова” (Sbornik prací 1 sjezdu slovianských filologů v Praze 1929. – Прага, 1932) й у студії Д. Чижевського “Мицкевич і українська література” (Adam Mickiewicz in World Literature. A Symposium.– Berkeley; Лос-Анжелос, 1956. – С. 409–436). А найґрунтовніше цю порівняльну проблематику з 1970-х років досліджує польський україніст С. Козак. Ще тоді в періодичному виданні “Slavia Orientalis” (1972, № 2) він опублікував статтю “Книги биття українського народу Миколи Костомарова і Книги народу і паломництва польського Адама Мицкевича”. Найповнішим викладом його студій стала згадана монографія “Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське Братство”. Цій проблемі С. Козак присвятив окремий розділ “Дві версії царства справедливості: Костомаров та Мицкевич”, де на самому початку вказав як на очевидний факт: “Книги народу і польського паломництва” Мицкевича справили безпосередній вплив на “Книги буття українського народу” Костомарова”. Він також зауважив, що “Книги буття українського народу” не тільки наслідують “Книги народу і польського паломництва”, але й написані ніби в опозиції до них” [4, 183]. На оригінальності змісту твору Костомарова і навіть на певній опозиційності чи полемічності щодо окремих положень праці Мицкевича наголошував також І. Дзюба: “І хоч літературно-стильовим зразком для Костомарова були, як вважають, Мицкевичеві “Книги народу польського і польського пілігримства”, змістом його “Книги биття...” – цілком оригінальні, відрізняючись, зокрема, своїм антикріпосницьким пафосом та, попри україноцентризм, солідарним почуттям до всіх слов’янських народів, у тому числі поляків та росіян. Можна сказати навіть, що в чомусь “Книги биття...” були об’єктивно полемічні до “Книг народу польського...” з їхнім пафосом польської винятковості й месіанізму (досить згадати притчу про пожежу...)” [6, 346]. Повертаючись до згаданої монографії С. Козака, вважаємо за потрібне звернути увагу на кілька його спостережень, важливих у контексті наших міркувань про українські духовні, суспільно-психологічні передумови праці Костомарова. У розділі “Історіософія і месіанство” дослідник зазначає, що мова Біблії, мова релігії і для Костомарова, і для Мицкевича як романтиків була мовою повсякденного вжитку. З цього, зрозуміло, випливає, що йдеться не про запозичення, а про прилучення до традиції. Бо “Біблія, її поетика, символіка, штучні фігури і стилістика мали на романтиків величезний вплив. Тим більше – на творців патріотичних месіанських програм, які хотіли застосувати ознаки біблійної прози до патріотичної публіцистики, щоб надати їй піднесеного, а також стислого і зрозумілого, насиченого конкретикою і близького до дійсності характеру” [4, 159–160]. І, розвиваючи свою думку, уже стосовно українського месіаніста писав: “Висловлюючись у формі та за зразком натхненних книг, Костомаров підпорядкував релігійній сфері народну і слов’янську проблематику, а вибір профетичної конвенції був для нього одночасно ідейним вибором” [4, 160]. Тут доречно пригадати, що про свідомий вибір стилю свого “небольшого сочинения о славянской федерации” Костомаров сказав у “Автобіографії”:

“...старался усвоить по слогу библейский тон” [7, 138]. Дуже важливий у монографії С. Козака висновок про те, що, на відміну від Костомарова, який “високо підніс прикмети слов’янського духу, християнські моральні якості слов’ян” [4, 210], Міцкевич “швидше сумнівався в проводирських здібностях та месійному посланництві слов’янських народів – за винятком поляків” [4, 209]. Це спостереження дослідника також підтверджує важливий елемент нашої аргументації: свою ідеологічну конструкцію Костомаров будував на підвалинах, закладених Кирило-Мефодіївським Братством, три основні програмні засади якого – християнізація суспільно-політичних відносин, слов’янська федерація і відродження України як незалежної республіки у федеративному об’єднанні слов’янських народів. Про ці ідеї “Книг буття” – християнську, слов’янську та ідею України – і їх побутування в українському культурному просторі 1840-х років як визначальну передумову того національно-визвольного руху йтиметься далі.

“Книги буття українського народу” як самобутній твір – відображення настроїв і думок української інтелектуальної еліти, маємо розглядати не тільки в порівняльному плані, акцентуючи на моментах концепційних та ідеологічних розходжень із Міцкевичем, а й виходячи з того, що йдеться про головний програмний документ Братства, яке мало свою передісторію, створювалося в певних суспільно-політичних умовах (також треба брати до уваги й загальноросійський контекст) і в певній духовній, психологічній атмосфері. Власне, вона й стала підґрунтям формування його ідейних засад і принципів – української визвольної ідеології.

Про християнську основу світогляду братчиків, не запозичену з твору польського мислителя, а органічну, особливо властиву для М. Костомарова і В. Білозерського, свідчать не тільки написані ними твори (документи організації), а й листування та спогади. У листі до Костомарова від 11 вересня 1846 р. П. Куліш, очевидно відповідаючи на доводи про важливість оновлення суспільних відносин на засадах християнської моралі (тодішні листи М. Костомарова до П. Куліша, на жаль, не збереглися), писав: “Христианство же никак не должно охлаждать наше стремление к развитию своих племенных начал, ибо не без причины брошено в землю зерно и пустило уже глубоко корень. <... > Не забудьте, что наш украинец (простой) только до тех пор и христианин, пока все его обычаи и верования при нем. Вы говорите о нас, людях высшего полета, а для массы такое превращение невозможно. Ей нужны деды, батьки, обычаи, чтобы быть твердыми в добродетелях” [8, 267]. Як видно з цього фрагмента листовної дискусії між Костомаровим і Кулішем, останній, очевидно, пропонував християнській ідеї Братства надати виразно національного змісту. У спогадах того ж П. Куліша знаходимо ще переконливішу характеристику світоглядних основ братчиків: “...Київська молодіж, про котру мова, була глибоко просвічена Святим Письмом; <...> се була молодіж високої чистоти духовної <...> апостольство любові до ближнього доходило в ній до ентузіазму. <...> Носячи в серці рай любові і благоволення, гаряче жадали вони розлити сі божественні дари всюди, де ступнем ступали і з речами оберталися” [9, 359-360]. У вірші Костомарова “Діти слави, діти слави”, присвяченому темі слов’янського відродження, є думки, що відповідали християнським основам Братства: “Стануть вкупі перед богом / Вольнії народи / Поклоняться розп’ятому, / Завіт його приймуть... <...> Тільки там, де дух господен / Тільки там і воля! / Де любов Хрестова й правда, / Там і щастя, доля” [8, 271]. В. Білозерський у “Поясненні до Статуту” писав: “Религия Христова дала миру новый нравственный дух, которым он не был проникнут до того времени. Спаситель открыл человечеству любовь, мир и свободу, равенство для всех и братство народов и новые цели, указанные народам для

осуществления в них великих идей человеческого единства. Но приняли ли народы это благовестие?” [8, 390]. Таке риторичне питання і невтішну відповідь на нього ще раніше, у поемі “Кавказ”, гостро ставив Шевченко: “За кого ж Ти розіп’явся, / Христе, Сине Божий? / За нас, добрих, чи за слово / Істини... чи може, / Щоб ми з Тебе насміялись? / Воно ж так і сталось” [10, 346]. Тому коли Костомаров обирав релігійну схему філософії історії, то це відповідало його світобаченню, а не було, як назверх здається, запозичення Міцкевичевої історіософської схеми. Про християнські основи світогляду кирило-мефодіївців писали М. Возняк у згаданій монографії, Д. Чижевський у “Нарисах з історії філософії на Україні” (Прага, 1931), С. Козак у цитованій тут та інших працях, В. Мокрий у монографії “Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму. Шевченко, Костомаров, Шашкевич” (Краків, 1996, польс. мовою) та ін. Християнські основи Шевченкового світогляду демонструють твори, що в часі передували Братству, – “Кавказ”, “Єретик”, “І мертвим, і живим...”, “Давидові псалми”. У посланні поет висловив глибоке сподівання й віру, що християнські любов і “братолюбіє” стануть основою майбутнього відродження України. Про вплив на кирило-мефодіївців сформованої в цих творах шевченківської “Євангелії правди” йдеться в розділі “Правда вас вільними зробить” згаданій монографії С. Козака.

Хоч авторство “Книг буття” належить Костомарову, ідеологія й логіка цього твору формувалася поступово, тому в певному розумінні він є спільним інтелектуальним продуктом: з одного боку, на його змісті могли позначитися безпосередні дискусії членів братства, а з другого – він зазнав потужного впливу поезії Шевченка. Про її магічну дію і першорядне суспільне значення Костомаров писав у “Спогаді про двох малярів”: “Тарас Григорович прочитав мені свої недруковані вірші. Мене охопив страх... Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!!! Поезія завжди йде вперед, завжди зважається на сміливу справу; за нею йдуть історія, наука і практичний труд” [11, 133]. Означена тут суспільна вагомість Шевченкової поезії, дію якої відчували ще читачі “Кобзаря” 1840 р., дає підстави при розгляді зазначених проблем вести мову про соціально-психологічну атмосферу, яка була підґрунтям і для виникнення товариства, і, що важливо, для формування ідеологічної концепції “Книг буття”. Цілком очевидно, що Братство не могло виникнути на порожньому місці, не було інспіроване зовнішніми чинниками. Воно стало відображенням культурно-політичної атмосфери в українському суспільстві, тих патріотичних настроїв, що формувалися під впливом літературного відродження, вінцем якого стала поетична творчість Шевченка. Українському культурному поживленню сприяли й інші явища, зокрема поширювана ще в списках серед українських інтелектуалів “Історія Русів”, козацькі літописи, наукові зацікавлення фольклором (видання народних пісень М. Цертелева, 1819 і М. Максимовича, 1827; 1834), праці з історії України (Д. Бантиша-Каменського, 1822; М. Маркевича, 1842–1843). Зрештою, складником цієї української духовної атмосфери також стала слов’янська ідея, ідея відродження слов’янських народів.

Про зацікавлення слов’янством в Україні середини 1840-х років свідчать і твори Шевченка – і ранні (“Гайдамаки”, “Никита Гайдай”), і періоду “Трьох літ” (“Єретик”, “І мертвим, і живим...”). Особливо показові ці останні. У знаменитій присвяті “Шафарикові”, що стала вступом до поеми “Єретик”, було певною мірою сформульовано українське бачення слов’янської ідеї ще за рік до створення Братства. Про становище слов’ян, розділених міжусобицями і поневолених (“Виростали у кайданах / Слав’янській діти”), Шевченко говорить із перспективи їх самоусвідомлення (“І забули у неволі, / Що вони на світі!”) [10, 287], майбутнього відродження і єднання. А П. Шафарика за великі заслуги

перед слов'янством, його наукові праці, присвячені історії і культурі слов'ян (Шевченкові, очевидно, було близьке те, що чеський і словацький учений у них прихильно відгукнувся про українську літературу і мову, яку розглядав як рівноправну серед інших східнослов'янських мов), український поет з особливою шаною називає "любомудром", що "засвітив <...> / Світоч правди, волі..." [10, 288]. Глибокий смисл ідеї відродження слов'ян є і в порівнянні цього "чеха-слов'янина" із пророком Іезекіїлем:

І слав'ян сім'ю велику  
Во тьмі і неволі  
Перелічив до одного,  
Перелічив трупи,  
А не слав'ян. І став єси  
На великих купах,  
На розпутті всесвітньому  
Іезекіїлем,

І – о диво! трупи встали  
І очі розкрили,  
І брат з братом обнялися  
І проговорили  
Слово тихої любові  
Навіки і віки!  
І потекли в одно море  
Слав'янські ріки!

[10, 288]

У цитованому уривку явно відчувається полемічний закид російському панславізму, що волів би всі слов'янські ріки звести в російське море. Таке ж україноцентричне бачення і розуміння слов'янської ідеї Шевченко сформулював у посланні "І мертвим, і живим...". Ясно і категорично прозвучала в ньому критика й застереження щодо сліпого захоплення слов'янською ідеєю, яку в тодішньому українському становищі могли сприймати в душі російського імперського панславізму:

І Коллара читаєте  
З усієї сили,  
І Шафарика, і Ганка,  
І в слав'янофіли  
Так і претесь... І всі мови

Слав'янського люду –  
Всі знаєте. А свої  
Дас[т]ьбі колись будем  
І по-своєму глаголать...

[10, 350-351]

Отже, навіть ці Шевченкові твори можуть бути підтвердженням того, що слов'янська ідея, якою заявили про себе братчики, уже витала в українському інтелектуальному просторі. Про це свідчить також активне спілкування з чеськими і словацькими панславістами українських вчених і письменників І. Срезневського, О. Бодяньського, П. Куліша. Критикована в Шевченковому посланні "мода" на слов'янську ідею також показує, що в Україні були передумови до утворення слов'янського таємного товариства. У своїх початкових задумах жодних орієнтацій на програму Міцкевича товариство не мало, ішлося про іншу форму національного відродження, утворення слов'янської федерації, де б кожний слов'янський народ був окремим державним утворенням. В "Автобіографії" в описі того часу, коли Костомаров прибув до Києва наприкінці 1845 р., про це сказано так: "...Я проводил время с Гулаком и учился вместе с ним сербскому языку. К нам часто приходил наш общий приятель Василий Михайлович Белозерский <...>. Потом стал ходить к нам Афанасий Маркевич <...> Наши дружеские беседы обращались более всего к идее славянской взаимности. Надобно сказать, что то было время, когда сознание этой идеи было еще в младенчестве <...>. Чем тусклее она представлялась в головах, чем менее было обдуманых образов для этой взаимности, тем более было в ней таинственности, привлекательности, тем с большею смелостью создавались предположения и планы <...>. Мимо нашей воли стал нам представляться

федеративный строй, как самое счастливое течение общественной жизни славянских наций. <...> Мы не могли уяснить себе в подробности образа, в каком должно было явиться наше воображаемое федеративное государство; создать этот образ мы представляли будущей истории” [7, 131-132]. Власне, “слов’янській ідеології” як “найбільш яскраво вираженій системі поглядів київських кириломефодіївців, що міститься насамперед у їхніх основних творах...” [4, 125], С. Козак присвятив окремий розділ згаданої монографії.

Знайомство Костомарова з Шевченком на початку весни 1846 р., очевидно, стало переломним моментом становлення товариства, бо активувало його інтелектуальний потенціал, спонукало до серйозних дискусій, пошуку національних пріоритетів. “Когда я сообщил Шевченко о существовании общества, – згадував Костомаров у “Автобіографії”, записаній Н. Білозерською, – он тотчас же изъявил готовность пристать к нему; но отнесся к его идеям с большим задором и крайнею нетерпимостью, что послужило поводом ко многим спорам между мною и Шевченко” [12, 211].

Патріотичний пафос Шевченкової поезії, особливо наскрізні її тема, ідея і образ України (про що далі), певним чином позначилися й на головному документі Братства – “Книгах буття українського народу”. Робота над цим твором була завершена під кінець 1846 р., отже, тривала в період, коли Костомаров був під сильним впливом Шевченкової поезії та періодично з ним спілкувався. Час написання одного з найзначніших творів української політично-історіософської думки першої половини ХІХ ст. (здається, ніхто цього не зауважував і не використовував у доказовій аргументації) згадано в “Автобіографії”: “Наступили рождественские святки. В Киев приехал старинный мой знакомый, бывший некогда студент харьковского университета Савич, помещик гадячского уезда. Он ехал в Париж. В первый день Рождества мы сошлись с ним у Гулака <...>. Кроме него, гостем Гулака был Шевченко. Разговоры коснулись славянской идеи; <...> Около этого же времени я написал небольшое сочинение о славянской федерации, старался усвоить по слогу библейский тон [курсив мій. – В. М.]. <...> В конце января я расстался с Гулаком и с Шевченко” [7, 137-138]. У цьому ланцюжку аргументів для нас важливе окреслення духовної атмосфери, світоглядно-психологічна мотивація того навіяного Шевченковою поезією комплексу думок і уявлень про історичну долю України, почуття відповідальності за її майбутнє – згусток поетового жагучого прагнення волі й глибокої віри, на основі чого в інтелектуальному середовищі братчиків почала формуватися українська, християнська за своєю логікою ідея “воскресіння”, духовного відродження народу, а за аналогією (чи на противагу) з месіаністичними “Книгами” Міцкевича – ідея особливої християнської місії України щодо інших слов’янських народів. Акцентуючи значення Шевченкової поезії як каталізатора цих суспільних інтелектуальних процесів, не обмежимося констатацією того, що вже сказано багатьма, хто торкався цієї теми, починаючи з Кулішевого в “Історичному оповіданні” свідчення, про те, що “молоді мрії”, мрії київської інтелігенції “знайшли в Шевченкові благословенне оправданне, знайшли заруку своєї будущини” [9, 363]. Як ми вже наголошували, україноцентрична домінанта “Книг буття” формується на питомо українській ідейній основі Братства. Не заперечуючи значення Міцкевичевих “Книг” як літературного зразка, маємо все ж зауважити, що змістово щодо них твір Костомарова (це зазначали й інші дослідники) навіть полемічний, бо йшлося про прагнення автора піднести гідність українського народу за його морально-християнські чесноти, постійну боротьбу за волю й особливі заслуги перед християнством. Зрозуміло, щоб будувати проекти майбутнього відродження (а “Книги буття українського народу” проголошували такі наміри), треба було мати для цього підстави – бачити навколо себе виразні знаки національного



пробудження. Воно на той час найпомітніше виявляло себе літературним рухом, пов'язаним переважно з постаттю Шевченка. Патріотичне сприйняття його поезії творило нову світоглядно-психологічну атмосферу, яка дала відчутний поштовх для активізації української самосвідомості. Цю суспільно-психологічну перемену добре зауважив О. Афанасьєв-Чужбинський у “Спомині про Т. Г. Шевченка”: “Поява “Кобзаря” миттю розвіяла апатію і викликала любов до рідного слова, вигнаного з ужитку не лише в колах вищого стану, а й в розмові з селянами...” [11, 88-89]. Показове щодо цього листування братчиків, особливо листи П. Куліша до М. Костомарова і О. Бодяньського. У листі до Костомарова від 27 червня 1846 р. Куліш вказував на приклад Шевченка як такий, що вселяє оптимізм щодо долі української мови: “...У вас перед глазами Шевченко, который выражает на этом языке и псалм Давида, и чувства, достойные уст самого высшего общества...” [8, 268]. Ще яскравіше те духовне піднесення відбилосся в листі до Бодяньського від 23 травня 1846 р.: “Я хочу издать украинский альманах... Шевченко прислал удивительные четыре стихотворения. Он делает чудеса с языком украинским. Надеюсь, что и Вы не откажетесь украсить мое издание Вашим именем. Нет ли у вас какого-нибудь небольшого стихотворения, или рассказа, или чего-нибудь ученого на украинском языке. Задача в том, чтобы украинский язык поднять на степень литературного. Шевченко переложил 136 и 149 псалмы с блистательным успехом (не одни только эти, но другие у него). Я написал “Черную раду” по-украински и помещу в альманахе несколько глав... О Шевченке рассказывают чудеса. Он, говорят, написал поэму “Иоанн Гусс” и множество стихотворений, которые малороссияне знают уже наизусть” [13, 83-84]. Показовими щодо тої нової психологічної атмосфери в середовищі української інтелектуальної еліти є й листи 1844 р. княжни Варвари Репніної до Шевченка. В одному з них (від 2 лютого 1844 р.) вона, захоплена поетичним генієм Шевченка, із властивою їй християнською екзальтацією настановляє поета виконати свою творчу місію – його патріотичний і християнський обов'язок: “Выше душою, выше гением, выше сердцем. Вот цели, которые Вы должны достичь. Свобода, родина, самоотвержение, любовь воспеты Вами! Воспойте их вновь и выше! Пойте неумоимо, чувства вечно новы! <...> С лирою молитесь, ударьте в струны ее величавыми акордами, воспойте славу творца, милосердие Спасителя...” [14, 19].

Центральним інтегруючим складником процесу національного відродження стала Шевченкова ідея України – найголовніший смисл його поезії, святість, що мотивує поета-пророка до творчої самопожертви, прагнення Словом просвітити народ, активізувати його історичну пам'ять, гідність і потребу волі. Якщо уважно вчитатися в основні параграфи “Книг буття”, де йдеться про історичний шлях України як шлях боротьби і страждань, відчуємо відгомін Шевченкового етично-екзистенційного переживання української долі. Із глибоко мотивованим трагічним пафосом пророцтва поет підносив Україну у сферу найголовніших духовно-моральних вартостей, з гіркотою докоряючи тим, хто вже звук ходити “в ярмі” (“Раби, подножки, грязь Москвы, / Варшавське сміття...”) і не бажав усвідомити свою національну гідність (“І ми не ми, і я не я...”; “Добре, брате / Що ж ти таке?” / “Нехай скаже / Німець...” [10, 350]). Натхненним Словом правди (у євангельському сенсі), яка визволяє й дає надію, поет показав своєму народові сумні картини української руїни, зради й самоприниження перед ворогами (“До Основ'яненка”, “Розрита могила”, “Чигрине, Чигрине...”, “Холодний Яр”, “Великий льох”, “І мертвим, і живим...”). Акцентовані в них моральні вади й фатальні історичні помилки українських провідників минулого долучали Шевченкового читача до національно-екзистенційних переживань потужної катарсисної дії, отже, й до художньо запрограмованого впливу на

українську самосвідомість (див.: “І мертвим, і живим...”: рядки 141-193). Найвищої напруги й трагедійності переживання за долю України сягають завершальні акорди поетового монологу, починаючи від 230 рядка: “Я ридаю, як згадаю / Діла́ забу́ті / Ді́дів наших. Тяжкі діла!” [10, 353], – з повторним нагадуванням прочитати правдиву “мученицьку” історію України: (“<...> Щоб розкрились / Високі могили / Перед вашими очима, / Щоб ви розпитали / Мучеників, кого, коли, / За що розпинали!” [10, 353] (курсив наш. – В. М.). Гадаємо, що такі вулканні виверження національного болю, що поетично моделювали образ української долі, позначилися на логіці страдницького шляху України у “Книгах буття”. Окраденою і приниженою ворогами-сусідами бачить Шевченко її ще в поемах “Тарасова ніч”, “Іван Підкова”, у посланні “До Основ’яненка”: “Обідрана, сиротою / Понад Дніпром плаче; / Тяжко-важко сиротині, / А ніхто не бачить... / Тільки ворог, що сміється...” [10, 120].

Таку логіку образу України як тяжкого шляху боротьби за волю бачимо в історіософській медитації “Чигрине, Чигрине...” – творі особливого значення, яким Шевченко відкривав рукописну збірку “Три літа”. У ньому органічно поєднано три головні мотиви – мотив трагічної долі народу, що тяжко переживає свої поразки (“Чигрине, Чигрине, <... > Розсипаються могили, / Високі могили – / Твоя слава... і про тебе, / Старче малосилий, / Ніхто й слова не промовить...” [10, 254], мотив тривалої й безуспішної боротьби (“За що ж боролись ми? <...> Що ж на ниві уродилось??! / Уродила рута... рута... / Волі нашої отрута” [10, 254]), мотив жадання “Святої правди на землі” і надії, що дорога поразок і боротьби таки не буде марною (“...Встане / Правда на сім світі” [10, 256]). Подібна модель історичного шляху України, у якій поєднано ті ж мотиви – гірких поразок, тривалої боротьби за волю, віри у відродження – виразно простежується в “Книгах буття”. Мотив розпинання України, починаючи з 87 параграфа, у наступних – 93, 94, 95, 96 – акцентовано як шлях тяжкої і безуспішної боротьби (93): “І билась Україна літ п’ятдесят, а єсть се святішая і славнішая борба за свободу, яка коли-небудь була на світі, а розділ України єсть саме негодне діло, яке колись було на світі (94). І вибилась із сил Україна, і вигнали ляхи козацтво з правої сторони Дніпра, і положили Укра[їну] [в] тугу, і запанували над бідним остатком вольного народу” [8, 257]. Цитований фрагмент дуже показовий для логіки історіософської моделі України в “Книгах буття”. Вважаємо, що мотив довготривалої української боротьби за свободу чи не найважливіший у праці Костомарова. Наголос на ній важливий був авторові, щоб його творі зазвучав із Шевченковою емоційною силою як потужна моральна спонукка до поновлення змагань за волю, хай уже не збройно, але як обов’язкова мета.

Властиве історіософській моделі України поєднання мотивів трагічного переживання національних поразок (поданих поетом і як уроки історичної правди: “...Щоб розкрились / Високі могили / Перед вашими очима...” [10, 353]) і мотивів віри (“...Усміхнеться, / Заплакана мати. <...> І діточок поцілує / Вольними устами. / І забудеться срамотня / Давня година, / І оживе добра слава, / Слава України...” [10, 353-354]) з такою ж пророчою пристрасстю звучить і в містерії “Великий льох”. В епілозі цього твору (“Стоїть в селі Суботові / На горі високій / Домовина України, / Широка, глибока. / Ото церков Богданова. / Там-то він молився, / Щоб москаль добром і лихом / З козаком ділився. / Мир душі твоїй, Богдане! / Не так воно стало; / Москалики що заздріли, / То все очухрала. <...> Байстриюки Єкатери́ни / Сараною сіли” [10, 327-328]), як і в “Книгах буття” (у параграфах 88, 89, 90, 91, 92, 95-96), відтворено марні Богданові сподівання на союз із Московщиною і тяжкі його наслідки. Підтвердження такої ж логіки і схожої семантичної структури – мотив віри-перекона́ння в заключних фрагментах цих творів. Містерія

закінчується словами: “Церков-домовина / Розвалиться... і з під неї / Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!..” [10, 328]. У “Книгах буття” ці мотиви розгортаються з такою ж напругою динамічних художньо-семантичних протиставлень: від почуття безпорадності – (94) “І вибилась із сил Україна....” – до непохитної впродовж століть віри-сподівання на Бога (акцентується пріоритет Бога як в українців, так і в слов’ян) (97): “І так пропала Україна, але так здається” (98). “Вона не пропала, бо вона не знала ні царя ні пана, а хоч був цар, єсть так чужий... а справжній українець, не любить ні царя, ні пана і знає одного бога. Так і перше було, так і тепер (99). І Слов’янщина хоч і терпіла і терпить неволю от царя і панства, однак ні цар і пани у них не слов’янські, а німецькі, або татарські, бо од чужих забігли, щоб розводити панство, а правдиві слов’яни не жаліють ні царя, ні пана, признають одного бога. Тим не пропали слов’яни, не пропала і Україна (100). Лежить у могилі Україна, та не мертва, бо уже прихо[дить] голос і пробудить”. Наступні параграфи (101-106) відтворюють зусилля України для визволення Польщі (“...І одізвався крик її в Польщі, і зібрались поляки на сейм 3 мая, і постановили, щоб усі в Речі Посполитій були рівні і вільні <...> Але сусіди не допустили до того Польщу і розірвали її як і Україну”) і Московщини (“А в другий раз вона прокинулася і крикнула, а одізналось в глибині, в Петербурзі 14 декабра 1825 года <...> Але деспот не допустив до того... одних потягли на шибеницю...”). Вивершує християнську месіаністичну логіку образу-концепції України мотив відродження-воскресіння (останні 108-109 параграфи): “І в трет[ій] раз во[на] скоро прокинеться і крикне на всю широку Слов’янщ[ину], і почують крик її (109) І встане Україна, і буде непідлеглою Річ[чю] Посполитою в союзі словянським. І тоді звершиться та й писаніє: “Камень его же не брего[ша] зиждуш[іи] то і бисть во главу угла”. Фрагмент цього євангельського тексту, що так урочисто-пророчо увінчує художньо-філософську будову “Книг буття”, імовірно, Костомаров, як давно помічено, узяв з епіграфа Шевченкової поеми “Єретик”, де увиразнено символічний смисл боротьби й духовного подвигу Івана Гуса, борця за відновлення істинних принципів християнства.

У контексті висновків про вплив поезії Шевченка, зокрема містерії “Великий льох”, на “Книги буття” Костомарова (про це писали й інші дослідники) не можемо залишити поза увагою згадану статтю Д. Чижевського “Міцкевич і українська література”. Вказуючи на зв’язок задуму Костомарова із працею польського мислителя і простежуючи паралелі між ними, Чижевський пояснює їх не тільки безпосереднім запозиченням від Міцкевича, а й літературними впливами, не безпосередніми, а трансформованими українською романтичною поезією: “Костомаров безперечно запозичив у Міцкевича картину воскресіння (zmartwychwstania) народу, який утратив свою політичну незалежність. Однак цей образ “України, що лежить в могилі” подибується вже серед харківських романтиків, насамперед у самого Костомарова (у харківський період його життя). Зустрічається він і в Метлинського, котрий, щоправда, не вельми вірив у можливість “воскресіння”. <... > Судячи з того, що вже в харківських романтиків знаходимо концептуальні метафори нації, “що лежить у могилі”, та її воскресіння, Міцкевичеві “Книги” правдоподібно стали відомі всьому Харківському гурткові романтиків невдовзі після виходу в світ (1832)” [15, 149-150]. Впливи ж польського поета на Шевченка дослідник вважає “обмеженими”, іноді “сумнівними”. Усе ж “містерію” “Великий льох” називає єдиним із творів Шевченка, “у якому вплив Міцкевича поза сумнівом” [15, 152]: “Важко сказати, чи цей вплив – від прямого знайомства з “Книгами”, а чи прийшов через посередництво Костомарових “Книг битія” та деяких віршів харківських романтиків” [15, 152]. Мусимо не погодитися лише з думкою про вплив на “Великий льох” “Книг буття” Костомарова, бо вони написані через рік

після Шевченкової містерії. Загалом же таке бачення Д. Чижевським процесу засвоєння згаданого мотиву в українській літературі дає підстави подивитися на зв'язок “Книг буття українського народу” із “Книгами” Міцкевича трохи по-іншому. Оскільки, потрапивши на український ґрунт, цей мотив (метафора відродження з могили) був поступово трансформований жанрово-стильовими й образно-символічними тенденціями розвитку української літератури, то про безпосередній його вплив на ідею відродження України в “Книзі буття українського народу” можна говорити з урахуванням цих набутих національних смислів.

Нам бачиться трохи інша лінія руху-саморозвитку цього образу як у Шевченка, так і в “Книгах буття”, що зазнали впливу поетових ідей і пророчого пафосу. На нашу думку, ідея відродження-воскресіння України з могили в містерії “Великий льох” є вершинною точкою розвитку теми/ідеї України, найорганічнішої і центральної в його творчості. Похідним від цієї центральної теми й майже аналогічним за своїм історіософським смислом є й мотив надії на відродження України, також наскрізний – починаючи від “Кобзаря” 1840 р. Ці мотиви органічно випливають із природи творчого покликання Шевченка. Уже в посланні “До Основ'яненка” ми маємо образну логіку, що пізніше розгорнеться в “Чигрині, Чигрині...” і в поемі “Великий льох”. Мотиви безнадії й оплакування гіркої долі України органічно трансформуються в мотиви заперечення її поразки-смерті, у мотив віри в невичерпність духовних сил народу: “Смійся, лютий враже! / Та не дуже, бо все гине – / Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чий ми діти. / Наша дума, наша пісня / Не вмере, не загине...” [10, 120]. Органічно український, шевченківський, і образ-мотив могили, у якій зберігаються недосяжні чужинцям духовні скарби – давня козацька слава і воля, яка колись оживе й відродить Україну. Така поетична логіка образу могили наявна в поемі “Іван Підкова” (1839), у медитації “Розрита могила” (1843), у поемі “Великий льох”. Глибоко вкорінені в контекст усієї його творчості, наснаженої пафосом боротьби й волі, ці Шевченкові образи мали таку потужну сугестивну силу, що діяли на психоемоційну сферу, позначалися на творчості митців Шевченкового оточення і його пізніших послідовників. Ще раз наголошуємо: ідея відродження України в метафорі “Церков-домовина / Розвалиться... і з-під неї / Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!...” [10, 328] невіддільна від ідеї правди (його основної творчої мети) – піднесення-ширення Слова правди у його християнському євангельському значенні. Бо ідея правди проходить крізь найважливіші твори “Трьох літ” і набуває ваги релігійно-філософської універсальної формули визволення і своєї нації, і людини як суспільно-історичного феномена. І хоч, за висновком С. Козака, “права як чинник суспільного прогресу – це ключовий елемент романтичного світогляду” [4, 89], в українського поета ідея правди, чи правди-волі, звучить з особливим пафосом пророцтва, глибоко, потужно. Тому й метафора воскресіння з могили в Шевченка також набуває певного месіаністичного змісту, ваги провіщання християнського оновлення, бо відроджена-воскресла Україна “Світ правди засвітить”. Ідеться про правду євангельську, пізнання якої “вільними зробить”: “І помоляться на волі / Невольничі діти!...”.

Шевченкова метафора, хоч типологічно і близька за змістом до Міцкевичевої, є не запозиченням, а хіба лише її віддаленим асоціативним відгомонам, органічною адаптацією до патріотичних аспірацій українських поетів-романтиків. Ідеться, на нашу думку, про цілком оригінально витворену художню структуру, дуже стійку, повторювану в контексті історіософських поем Шевченка, що своїм націєтворчим пафосом позначилася й на логіці образу України в “Книгах буття українського народу”. Можна ставити під сумнів

месіаністичний складник фінальних рядків епілогу “Великого льоху”. Усе ж визначальна тенденція Шевченкової визвольної концепції, що патріотично підносила Україну у сферу ідеального буття, сферу святості, передбачала також і її (України) активну турботу про загальнослов’янське добро, мир і злагоду (“Гайдамаки”), активну історичну дію в напрямку порозуміння з близьким сусідами, поляками і москалями, навіть у формі гострої критики їх великодержавного експансіонізму (“Мир душі твоїй, Богдане! / Не так воно стало; / Москалики що заздріли, / То все очухрали...” [10, 327]). Цю Шевченком поетично змодельовану активну місійність України, що своїми чистими намірами пропонувала народам-сусідам християнський мир і “братолюбіє”, Костомаров трансформував у формах історіософського трактату “Книги буття українського народу”, надавши визвольно-патріотичній українській ідеї вираженішого месіанського змісту. Тому висловлений у 1960-х роках сумнів В. Міяковського щодо органічності українського месіанізму в праці Костомарова (“Можна сумніватися в тому, що месіанізм був справді характерною рисою у світогляді Костомарова. Автор схильний думати, що тут ідеться про літературне запозичення, наслідування “Книг народу польського” Міцкевича...” [16, 81]) переконливо спростовує праця С. Козака, який упевнено й обґрунтовано називає братчиків “київськими романтичними месіаністами”, а про “Книги буття українського народу” пише як про “класичний витвір романтичного месіанізму, у якому релігійна усвідомленість спряжена з політичною, а червоною ниткою твору є філософська думка, що поєднувала християнство з ідеєю свободи” [4, 177].

За глибиною поетичного контексту, художньою сугестивною силою впливу й емоційним резонансом проаналізовані тут образи і профетичні мотиви Шевченкових творів, що моделюють поетову логіку віри у відродження України, далеко перевищують значення Міцкевичевої метафори воскресіння Польщі для формування патріотичної месіанської логіки ідеї відродження України у “Книгах буття українського народу”. Цим, звичайно, не заперечуємо значення праці Міцкевича як певної спонуки й жанрового зразка. Як впливає з наших спостережень за християнською логікою історіософської моделі української боротьби за свободу, що наявна в поезії Шевченка, є всі підстави говорити про органічність ідеї України в “Книгах буття українського народу”, її спорідненість із внутрішньою логікою Шевченкового образу-концепту України. Навіть зважаючи на висловлену в низці досліджень думку, що літературну форму, зокрема й месіанську ідею народу, Костомаров обрав під впливом Міцкевича (причина такого вибору, на нашу думку, не наслідування, а радше спонuka до непрямої ідеологічної дискусії, пропонування іншого шляху розв’язання актуальних проблем), очевидно те, що цього впливу було б недостатньо, якби для їхніх патріотичних ідей не було в Україні відповідного ґрунту, відповідної духовної ситуації. Без Шевченкової глибокої стурбованості українською долею, піднесення України у сферу святості (такі святі почуття до України тоді у своїх творах і листах до братчиків висловлювали П. Куліш і В. Білозерський), без патріотичних задумів, що ними тоді загорілися молоді українські інтелектуали, будь-яке запозичення було б штучним, необґрунтованим і непереконливим.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Возняк М.* Кирило-Методіївське братство. – Львів: Накладом фонду “Учітеся, брати мої”, 1921. – 240 с.
2. *Марковський М.* Шевченко в Кирило-Методіївському братстві // *Записки* Історично-філологічного відділу ВУАН. – 1924. – Кн. 4. – С. 49-57.
3. *Міяковський В.* Шевченко і Костомаров // *Зарубіжжя* шевченкознавство (з матеріалів ВУАН). – Ч. 2. – Хроніка 2000. – Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2011. – 447 с.
4. *Козак С.* Українська змова і месіанізм. Кирило-Методіївське братство / Пер. і ред. М. Лесюка. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 253 с.

5. *Зайцев П.* “Книги битія”, як документ і твір // *Наше минуле*. – 1918. – № 1. – С. 22-35.
6. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. – Київ: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 718 с.
7. *Костомаров Н.* Автобіографія // *Костомаров М.* Автобіографія. Бунт Стеньки Разина / АН України. Археогр.комісія. Інститут історії України. – Київ: Наук. думка, 1992. – 512 с.
8. *Кирило-Мефодіївське* товариство: У 3 т. / АН УРСР. Археогр. комісія. Ін-т історії; Центр. держ. іст. архів. – Т. 1. – Київ: Наук. думка, 1990. – 543 с.
9. *Куліш П.* Історичне оповідання // *Куліш П.* Твори: В 2 т. – 2 вид. – Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / Вст. стаття, упоряд. і приміт. Є. Нахліка; Ред. тому М. Бернштейн. – Київ: Наук. думка, 1998. – (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.). – С. 359-381.
10. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Т. 1. Поезія 1837–1847. – Київ: Наук. думка, 2001. – 782 с.
11. *Спогади* про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. Бородіна і М. Павлюка; передм. В. Шубравського. – Київ: Дніпро, 1982. – 547 с.
12. *Автобіографія* Николая Ивановича Костомарова // *Русская мысль*. – 1885. – Кн. V. – С. 190-223.
13. *Куліш П.* Повне збір. тв. – Т. I. Листи. 1841–1850 / Упоряд., коментарі О. Федорука. Відп. ред. С. Захаркін. – Київ: Критика. 2005. – 648 с.
14. *Листи до* Тараса Шевченка / упоряд. та комент. В. Бородіна, В. Мовчанюка, М. Павлюка (та ін). – Київ: Наук. думка, 1993. – 384 с.
15. *Чижевський Д.* Міцкевич і українська література // *Чижевський Д.* Філософські твори: У 4-х т. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 2. Між інтелектом і культурою: дослідження з історії української філософії. – Київ: Смолоскип, 2005. – С. 142-163.

Отримано 23 листопада 2016 р.

м. Київ

